

складним та великим за обсягом матеріалом, уміє його належним чином систематизувати та майстерно проаналізувати. Я переконаний, що ця праця стане вагомим внеском у вивчення історії та творчості нашого народу минулого століття, без неї не зможуть обійтися фольклористи, вчителі-народознавці, соціологи, літературознавці, письменники. Водночас сам учений добре розуміє складність і значущість висвітлених у монографії наукових проблем, а тому зазначив, що «науково-пізнавальне охоплення і осмислення всього універсуму українського фольклору ХХ століття – це поле студій тривалого часу і багатьох “роботящих умів, роботящих рук”» (С. 14).

Василь ІВАШКІВ

До питання про студії Олени Пчілки над українським фольклором

Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор. – Ужгород: Гражда, 2011. – 311 с.

Наукова монографія Ольги Мікули «Творчість Олени Пчілки і фольклор» стала ще однією вагомою сторінкою у розкритті незаслужено забутих імен у царині української фольклористики. Ім'я Олени Пчілки гідно продовжило список реабілітованих постатей, які своєю працею заклали основи української фольклористики як науки, серед яких – П. Куліш, М. Сумцов, О. Потєбня, М. Костомаров та багато інших науковців ХІХ – ХХ ст.

На жаль, до недавнього часу Олена Пчілка більше була відома як автор кількох поетичних і прозових збірок, дитячих віршів та оповідань. Проте вона лишила своє вагоме слово і в галузі фольклористики. Саме цим і є актуальна монографія О. Мікули.

Не можна сказати, що ім'я Ольги Петрівни Косач дослідники зовсім оминали і воно не було відоме українській науці. Про її творчість, громадську та видавничу діяльність принагідно писали дослідники ХІХ–ХХ ст.: М. Костомаров, П. Куліш, С. Єфремов, Л. Махновець, І. Денисюк, Р. Кирчів, В. Івашків, В. Давидюк та ін. Проте їх дослідження розкривали, як правило, одну зі сторінок творчої спадщини письменниці. Дослідження О. Мікули стало підсумковим словом про фольклористичний спадок Олени Пчілки. Її переконання та дослідження в царині фольклористики, які наскрізь пронизують весь науковий доробок, стосуються публіцистичної, видавничої діяльності та стилістичних трансформацій у художній творчості. Усі ці аспекти і намагалася охопити авторка у своїй монографії, приділивши особливу увагу фольклористичним студіям Олени Пчілки в контексті розвитку української літератури та науки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У дослідженні наперед відзначено внесок письменниці у вивчення жанрів фольклору, а також зроблено спробу окреслити використання фольклорних мотивів і елементів у її власне художній творчості.

Цілком можна погодитися із твердженням О. Мікули, що фольклористична спадщина Олени Пчілки до цього часу належно не оцінена. Тому монографія в цьому сенсі є надзвичайно вагомою, ґрунтовною спробою охопити всі напрямки фольклористичної діяльності письменниці. А вже дослідниці опрацювала надзвичайно велику кількість літератури, теоретичних джерел, архівних матеріалів.

Перший розділ монографії присвячений власне фольклористичному науковому доробку Олени Пчілки, а в першому його підрозділі проаналізовано праці дослідниці про народний вертеп. На той час на нього звернули увагу фольклористи-початківці, що викликало дискусію про його походження. Статті про вертеп були надруковані у різноманітних часописах, у тому числі й на сторінках «Киевской старины», де й з'явилася у квітневому випуску за 1883 р. замітка Олени Пчілки «Отживающая или начальная форма вертепной драмы?». Це було не надто ґрунтовне дослідження, а таке, як справедливо зауважує О. Мікула, що спонукало вчених шукати відповідей на дискусійні питання про витоки і трактування вертепної драми (С. 15). Саме найцікавіші моменти цієї дискусії і знайшли відображення у першому підрозділі, де дослідниця зуміла виділити найважливіші думки провідних учених, пов'язати та порівняти їх із судженнями Олени Пчілки. Варто відзначити, що надзвичайно скрупульозно опрацьовано матеріал із цієї проблеми, широко розкрито питання

про походження вертепу, де представлено думки вчених XIX–XX ст. і міркування сучасних дослідників.

Другий підрозділ монографії присвячений темі відображення єврейського національного типу в українському фольклорі в інтерпретації Олени Пчілки. Матеріал до підрозділу підібрано надзвичайно цікавий, виважено і толерантно також обрано підхід до його аналізу. Власне, предметом аналізу стала стаття письменниці, надрукована в «Киевской старине» за 1883 р. «Очерки национальных типов в украинской народной словесности. Черты типа еврейского» під псевдонімом П. Ковалько. Як слушно зазначає О. Мікула, «у той час українська фольклористика мала небагато наукових аналітичних студій з проблеми особливостей відображення етнотипів в українській словесності» (С. 20). І хоча інші вчені мали більш категоричну думку щодо зображення представників цього етносу у фольклорі, дослідниця зазначає, що, наприклад, на протипагу М. Костомарову, у народних творах про євреїв Олена Пчілка «бачила вираження народного гумору, а не ненависть і відразу до цієї нації» (С. 22). О. Мікула зауважила, що дослідниця вперше вказала на важливість дрібних жанрів народної творчості у зображенні національних типів (С. 22). Актуальним є свідчення про те, що дослідниця не полишала тематику єврейського національного типу й у своїх пізніших розвідках. Знаходимо вказівку, що «у журналі «Рідний край» за 1908–1914 роки письменниця публікувала публіцистичні статті про різні аспекти українсько-єврейських стосунків» (С. 25). Як підсумок, О. Мікула зазначає, що Олена Пчілка, аналізуючи фольклорні твори, «не вишукувала елементи міжнаціональної ворожнечі чи ненависті» (С. 25), в її працях переважав доброзичливий гумор.

У третьому підрозділі першого розділу монографії «Олена Пчілка про питання вивчення українських народних дум та їх виконавців» дослідниця подала широкий бібліографічний аналіз проблеми походження та вивчення народних дум. Детально проаналізовано полеміку Олени Пчілки з П. Житецьким та В. Перетцом із приводу книжного походження дум, їх ритміки, мелодики. Молода дослідниця відзначила, що Ольга Петрівна Косач одна із перших висловила думку про неавтентичність думи «Про смерть козака-бандуриста», провівши при цьому цікаве порівняльно-аналітичне дослідження, де широко використала архівні матеріали. Ця думка була продовжена у її статті за 1909 р. «Вечір Бандури». Авторка зазначає також, що «Олена Пчілка у статті «Старосвіцькі «думи» у новому виконанні і поясненню» чи не вперше заторкнула й таке важливе питання, як збереження давніх мелодій народних дум» (С. 33). З цього приводу вийшла її спеціальна стаття «Мелодії українських дум і їх записування», що була надрукована в журналі «Рідний край» за 1908 р. У підсумку до цього підрозділу О. Мікула відзначає: «Олена Пчілка у дослідженнях українського народного епосу охопила надзвичайно широкий спектр проблем. Її думки та гіпотези відзначаються новизною, належно аргументовані фактичним матеріалом, а тому мають важливе значення для фольклористики» (С. 40).

Четвертий підрозділ присвячений аналізу статті Ольги Петрівни «Українська гумористика». Як зазначила дослідниця, «особливістю статті Олени Пчілки є те, що вона визначила основні жанри народного гумору, спробувала проаналізувати його тематику та вияви цього явища у літературі» (С. 43). Письменниця зосередила увагу на низці важливих проблем народної «сміхової культури».

Зацікавлює своєю новизною також п'ятий підрозділ першого розділу «Українські легенди про «чуда» та розвідка Олени Пчілки «Українські народні легенди останнього часу». Остання з розвідок, надрукована в «Етнографічному віснику» за 1925 р., вирізняється своєю неординарністю, оскільки найбільше тут проаналізовано саме легенди про «чуда», походження яких іноді по-різному тлумачили українські вчені. У статті дослідниця торкнулася аналізу легенд, що пов'язані з «Калинівським чудом» та «Йосафатовою долиною». Як зазначає О. Мікула, «прикметно, що дослідниця не лише подала окремі «чудесні» твори, а й спробувала визначити середовище їх поширення, причини й джерела виникнення, головні ідеї, образи легенд, порівняла тогочасні новотвори із давніми народними текстами» (С. 47), наголошуючи, що останні більше були пов'язані із релігійним рухом і мали часто апокрифічний характер та релігійно-містичне підґрунтя. Дослідниця вважає, що «за тематикою легенди про «чуда» можна класифікувати як есхатологічні», з огляду на пропозицію І. Франка (С. 50). Важливим є те, на думку автора монографії, що Олена Пчілка «перша і єдина написала про особливість мелодійного оформлення пісень про «чуда» (С. 56). Вона одна з перших не лише збирала тексти новотворів, а й зробила науковий аналіз поданих зразків.

Другий розділ монографії «Головне фольклористичне дослідження Олени Пчілки «Украинские колядки» у контексті української фольклористики» не поділено на підрозділи, що надає більшій цілісності цій частині монографії. Стосовно ж самої праці, то О. Мікула зазначає на с. 67, що вона довго була невідома фольклористичній науці із відповідних об'єктивних причин. Окрім того, через декілька негативних реценсій В. Гнатюка, О. Дея, М. Сиваченка, ця праця надовго випала з поля зору науковців. Незважаючи на це, авторка монографії вважає її «етапною у вивченні поетики цього унікального жанру» (С. 68). Олена Пчілка, вважає вона, мала на меті не стільки численне зібрання самих текстів, «скільки їх наукове вивчення й аналіз» (С. 69). Новизну свого фольклористичного дослідження на фоні численних праць, які з'явилися набагато пізніше, письменниця вбачала у необхідності аналітичних спостережень над уже відомими колядковими текстами. Проте, як вдало зауважила авторка монографії, «серед текстів колядок, якими оперує Олена Пчілка, знаходимо варіанти, яких нема в інших збірниках» (С. 69). Цим самим дослідниця підтримала думку інших учених про нерозмежування зимових обрядових пісень і подала для цього необхідні докази. О. Мікула акцентує увагу також на думках письменниці щодо походження самого слова «коляда», порівнюючи їх із думками інших вчених і приділивши розкриттю цієї проблеми чимало уваги.

Дослідниця зауважує, що Олена Пчілка запропонувала свій оригінальний поділ колядок, виділивши такі три типи: колядки-веснянки, колядки-легенди та колядки-вірші (С. 77). Найдавнішими, на її думку, є колядки-веснянки, у чому її підтримують й інші вчені. Письменниця навіть наводить для прикладу паралелі однорозмірних і подібних за змістом веснянок та колядок. Олена Пчілка зауважила «спорідненість колядок не лише з веснянками, а й весільними піснями» (С. 81). Із приводу цього у монографії висловлено припущення, що «можливо, колядки, веснянки, весільні пісні справді походять з одного джерела, а колись склали єдиний репертуар і виконувалися під час якогось одного, напевно, весняного свята» (С. 83).

Авторка монографії вслід за іншими вченими дотримується думки, що на окремих територіях України в давнину існували одностатеві поселення, в т. ч. амазонок, що теж відображено в обрядовому фольклорі. Вона зазначає: коментарі Олени Пчілки про можливість існування в Україні амазонок небезпідставні. Аргументом на користь цієї тези є «народно-поетичні джерела та фольклористичні дослідження, передусім Кс. Сосенка та І. Денисюка» (С. 92). О. Мікула також помітила, що «Олена Пчілка вперше відзначила в колядках, у яких Господь допомагає господареві, примножує його статок, приземлений характер образів Бога і святих» (С. 95). О. Косач погоджується із міркуваннями таких вчених, як О. Афанасьєв, О. Потєбня про те, що образ дівчини у колядках-величаннях є символом міфологічної ранішньої зорі. Пізніше риси цього символу перебрала на себе Богородиця. Дослідниця не лише погоджується в монографії з цими міркуваннями, а й намагається аргументувати свою думку цитатами та текстами конкретних народних пісень. Вона вперше відзначила подібність зачинів, фраз, деяких строф і мотивів колядок-веснянок про дівчину та колядок-легенд про Богородицю (С. 95).

Аналіз окремих паралелей колядок, який здійснено у монографії, дає змогу простежити поступовий вплив християнської ідеології на давні форми вірувань. Проводила ці паралелі й Олена Пчілка, відзначаючи апокрифічний характер таких пісень. Вона писала, що самі апокрифи містять елементи народного вимислу і є в певному розумінні народними творами, тому закономірно, що втеча Богородиці від переслідування жидів, за словами авторки, нагадує події наших казок (С. 96).

В окремих колядках Олена Пчілка, як відзначає О. Мікула, помітила культ П'ятниці, захищуючи ці твори до більш давніх. Авторка пише, що Олена Пчілка вперше відзначила близькість П'ятниці з Покровою і Неділею на основі подібності їх функцій як «божеств домашнього жіночого побуту» (С. 100). У монографії також зауважено, що «у розділках про колядки-веснянки й колядки-легенди Олена Пчілка вперше в історії фольклористики звернула увагу на ще одну важливу сторону пісень цього жанру – мелодійну характеристику. Однак у зв'язку із обмеженням розмірів публікації подала лише загальну характеристику мелодій колядок-веснянок і колядок-легенд» (С. 101).

Ще один внесок Олени Пчілки у вивчення коляд, на думку О. Мікули, полягає у поділі церковних колядних творів. «Усі вчені, – пише дослідниця, – розглядали церковні коляди передусім як твори літературні, як пам'ятки книжної віршованої літератури XVI–XVIII століть. Ніхто з них не вивчав ці пісні у плані фольклоризації їх форми та змісту. Вперше

це питання порушила саме Олена Пчілка» (С. 103). Вона, як зазначено у монографії, першою в історії фольклористики вказала на основні причини поширення церковних коляд серед простолоду. На її думку, головними розповсюджувачами коляд були церква і школа (С. 106).

О. Мікула вважає, що «вперше в історії фольклористики дослідниця спробувала проаналізувати ще один надзвичайно цікавий розділ колядкового репертуару – гумористичні колядки» (С. 109). Аналізуючи ці твори, Олена Пчілка торкнулася проблеми їхнього походження і «зробила при цьому багато цікавих висновків і зауважень» (С. 112).

На нашу думку, розділ монографії про працю Олени Пчілки «Украинские колядки» є найцікавішим. Враховуючи думки вчених XIX–XX ст., авторка спробувала по-новому, неупереджено, із сучасної точки зору оцінити успіхи і прорахунки вченої, зазначивши, що аналіз цих обрядових пісень було здійснено по-новому, що на той час, мабуть, не всіма було належно оцінили. Вона зазначає, що «дослідниця відходить від традиційних систем класифікації – за адресатом і мотивами. Її перш за все цікавить процес розвитку колядкового жанру і типові риси самих пісень. Вперше в історії фольклористики Олена Пчілка простежила еволюційний шлях колядок, відзначила їх основні зміни» (С. 114). Тож ця праця не втратила своєї актуальності і до сьогодні.

Третій, останній розділ монографії присвячений фольклорним основам художньої творчості письменниці. У дослідженні зазначено, що фольклоризм наскрізь пронизував усі жанри її творчості: поезію, поеми, байки, малу прозу, твори для дітей, хоча їх було написано у важкий для України та українського слова час заборони і різноманітних «указів». Як відомо, зазначає дослідниця, художні твори письменниці критики оцінювали по-різному. Рецензії та відгуки літературознавців були і позитивними, і негативними. Проте самі художні твори були тепло сприйняті серед широкого читацького загалу, що є важливим фактом поцінування творчого доробку письменниці. Треба відзначити, що О. Мікула намагається об'єктивно проаналізувати дискусійні проблеми у творчості Олени Пчілки, не оминаючи навіть неоднозначних оцінок творчості.

Як стверджує О. Мікула, у творах усіх жанрів письменниця використовувала різноманітні форми фольклоризації – від прямого використання уривків текстів, художніх тропів до глибокого творчого синтезу уснословесного матеріалу, його художньої інтерпретації, переосмислення фольклорних елементів на рівні сюжетів, мотивів, образів, символів, поетики, стилю. Зокрема, у поетичній збірці «Думки-мережанки» «знайдемо ранні стилізації у народному дусі, пряме введення народнопоетичних явищ персоніфікації та паралелізму, використання народної версифікації форми» (С. 131). Все це давалося поетесі, очевидно, доволі легко, оскільки фольклор, особливо пісенний, був органічно близьким для неї. Відомо, що Олена Пчілка навіть створювала мелодії до пісень, що пізніше ставали народними. Використання народнопісенного розміру, постійних епітетів, метафор – характерні риси поезії Олени Пчілки. Цікавим є описаний факт, що навіть відомий український композитор М. Лисенко не зміг відрізнити від народної пісні «Олеся», яку скомпозувала Ольга Петрівна (С. 135).

Згадувані риси фольклоризації художніх творів Олени Пчілки характерні також її поемам і байкам, де вдало використано народно-алегоричні зразки. Ці зразки детально проаналізовано у монографії, авторка якої констатує, що Олена Петрівна у своїх творах дуже вдало здійснила синтез народного і літературного.

Тісний зв'язок із фольклором можна простежити і в реалістичних оповіданнях Олени Пчілки, більшість яких, як зазначає дослідниця на ст. 164, побудовані за принципом антитези – протиставлення ідей, образів, мовленнєвих структур, художніх деталей. Соціалізація та прийом контрасту у поєднанні з фольклорними засобами – основні риси творчості письменниці. На думку О. Мікули, про фольклоризм оповідань Олени Пчілки «свідчать усність, народна форма спілкування персонажів, що сприяє виробленню стійких типів вислову, а орієнтація на традиційні фольклорні структури цю тенденцію перетворює на закономірність, зумовлює її активну інтеграцію» (С. 169).

Олена Пчілка як письменниця пов'язана ще з одною галуззю літератури. Як зазначає О. Мікула, вона «була чудовим драматургом. Її п'єси з успіхом були апробовані на українській сцені. Письменниця також турбувалася, що українська література не має жодного драматичного твору для дітей. У зв'язку з цим в Олени Пчілки виник цікавий творчий задум – створити український дитячий театр» (С. 174). І вона зуміла його зреалізувати.

«У творах, де головними героями є улюблені образи дитячого фольклору – котик та зайчик, – зазначає О. Мікула, – Олена Пчілка вдало використала елементи народної поетики, порівняння, алітерації звуків, численні повтори початкових слів. Ці фольклорні поетичні засоби надають дитячим творам письменниці мелодійності, ритмічності, сприяють швидкому запам'ятовуванню» (С. 179). У дитячих творах письменниці також надзвичайно багато уваги приділено колисковим пісням, де повною мірою використано народнопоетичну тропіку. У казках, байках, оповіданнях Олени Пчілки вдало синтезовано стилетворчі засоби народних творів, світогляд і морально-етичні засади життєтворення самої письменниці. О. Мікула вважає, що в поетичній і прозовій творчості Олени Пчілки наявні «усі рівні використання фольклору – від стилізації до авторського переосмислення фольклорних елементів» (С. 188).

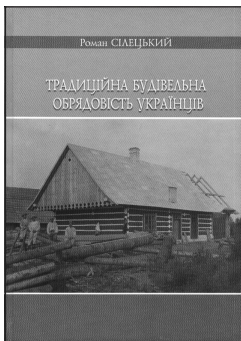
«Ольга Петрівна, – підсумовує авторка монографії, – починала як збирач уснопоетичних творів, а згодом, переважно на основі свого зібраного матеріалу... почала писати наукові фольклористичні розвідки. Коло зацікавлень фольклором у дослідниці було надзвичайно широким. І хоча її наукова спадщина не є об'ємною, однак містить нові та по-справжньому цінні для української фольклористики концепції» (С. 190). Вона однією з перших використала метод порівняльного аналізу текстів польських коляд з українськими колядними творами. Не менш цінною є праця Олени Пчілки «Українська гумористика», що стала, як вважає О. Мікула, однією з перших спроб узагальнення й систематизації народного гумористичного матеріалу, адже до того часу дослідники переважно обмежувалися вивченням окремих гумористичних жанрів (С. 193). Стаття Олени Пчілки «Украинские колядки» чи не найбільше позначена новизною думок.

Отже, праця О. Мікули про Олену Пчілку – це вагомий, самостійний дослідження з великим обсягом опрацьованого та осмисленого матеріалу. І хоч окремі судження, які висловила дослідниця, можна вважати дискусійними, проте вони відзначаються конструктивністю і викликають зацікавлення, спонукають до наукового діалогу, а тому заслуговують на увагу. Загалом, монографія О. Мікули «Творчість Олени Пчілки і фольклор» містить переконливі й ґрунтовні висновки та загалом є цікавою науковою працею щодо накреслення окремих напрямків подальших досліджень. У перспективі вони стосуються більш детальної розробки низки виділених проблем для повномасштабного осмислення багатого фольклористичного та творчої спадщини такої непересічної особистості, якою була Олена Пчілка.

Жанна ЯНКОВСЬКА

Інша хатка – інша гадка. Дослідження семантики будівельної обрядовості

Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців:
Монографія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 428 с.

Будівельна обрядовість українців як складова духовної культури народу вже віддавна викликала живе зацікавлення вчених-етнологів. Очевидними є її зв'язок зі світоглядними уявленнями та віруваннями, важливість у дослідженні низки явищ матеріальної культури, у вирішенні етногенетичних і культурогенетичних проблем. Водночас кількість присвячених цій тематиці публікацій порівняно з календарним чи сімейним сегментами доволі скромна.

Монографія Р. Сілецького увінчала більш ніж двадцятилітні наукові пошуки автора, адже опрацьовувати окремі питання, пов'язані з будівельною обрядовістю українців, він розпочав ще у другій половині 80-х років. Не дивно, відтак, що лише перелік населених пунктів, польовий матеріал із яких залучено до тексту роботи, склав 286 позицій. На цьому варто наголосити особливо, адже таке широке залучення нового для дослідників фактажу вже саме

собою викликає повагу до видання і зумовлює його наукову новизну. Не зайвим тут буде й сказати, що багато відомостей автор почерпнув у селах Чорнобильської зони, у тому числі в 30 й навіть у 10-кілометровій зоні відчуження, – чимало з цих сіл на сьогодні зникли з карти